Ausiàs March: el jo i el seu semblant

Anton M. Espadaler
(Universitat de Barcelona)

L'aparició incessant de documentació ha permès, en pocs anys, que les biografies dels principals escriptors valencians del segle XV s'arrodonissin notablement. El cas més espectacular ha estat el de Joanot Martorell, la vida del qual s'ha vist reanimada en un bon treball de Jaume Chiner, al qual s'hi han afegit de seguida noves aportacions per part de Jesús Villalmanzo, fins a convertir-lo, ara com ara, en un dels escriptors medievals que millor coneixem. És de remarcar, a més, que les noves dades hagin estat acompanyades per una important revalorització del Tirant lo Blanch provocada per la paral·lela descoberta de noves fonts, alhora que se'ns canviava força la percepció que teníem del mateix Martorell: la imatge d'home bel·licós i aventurer sense perdre el llustre i l'aura cosmopolita que sempre l'havia acompanyat, s'ha omplert de clarobscurs. Hom emmarca ara la seva història en el si d'una decadència familiar, per on no es fan rars els detalls agres de la novel·la.

Autorretrat d'Albrecht Dürer, cap a la mitjania de la seua vida, als 29 anys, 1500 (Alte Pinakothek, Munich).

Miniatura francesa del segle XV (Musée Condé, Chantilly).

Joan Roís de Corella, com Enric de Villena, renuncià a les armes –i n'execrà l'ofici, sense renunciar però a la condició de mossèn– per dedicar-se a les lletres, com a fruit d'una vigorosa reacció moral, o potser, i alhora, perquè com l'infant era, en paraules de Pérez de Guzmán, home "ageno e remoto, non solamente a la cavallería mas aun a los negoçios del mundo". Pel que en sabem no és difícil d'imaginar-ne una existència sedentària, que no impedeix de cap manera àlgids moments mundans i alguna aventura femellera de resultats coneguts. La seva literatura, feta de contacte amb els clàssics i de reflexió sobre l'escriptura, que produeix una poesia de tocs manieristes i una prosa filla de Boccaccio, sembla adir-se fàcilment amb una vida reposada i de poques agitacions.

Les dades biogràfiques de March, per la seva banda, permeten d'albirar una biografia més aviat grisa, i l'inventari dels seus béns denota més que res un viure auster i no gaire novel·lesc. Exceptat el període d'activitat militar i les preocupacions derivades del fet de ser un senyor feudal menor, la resta ens mena a qüestions familiars –els matrimonis, els fills (tots naturals), els inevitables cunyats: els incòmodes Martorell– que no aporten precisament brillantor ni atractiu. Si alguna vegada la cort representà alguna cosa per a ell, un cop a València, tota la esplendorositat deixada a Itàlia quedà simbolitzada en el seu càrrec de falconer major que tanmateix, segons Pagès, ostentà breument.

Tots sabem, però, que els fets d'una biografia no solen ser suficients per explicar la totalitat del personatge que els viu. Així, acceptem sense dificultats que les fronteres que cadascú traça sobre el seu propi jo poden prendre dimensions realment sorprenents. Igualment, solem concedir un cert crèdit i una innegable importància a les presències, o potser fóra millor dir, a les irrupcions dels autors en els seus textos, les quals ens resulten tranquil·litzadores si concorden amb la imatge que les dades objectives ens han transmès i ajudat a forjar, o que, preses com a lapsus, poden servir d'estímul per a indagar sobre l'obra per altres vies.

No tots els escriptors –èpoques a part– actuen igual. Si bé és cert que hi ha escriptors que s'estimen més d'amagar el jo, n'hi ha d'altres, que opten decididament per col·locar-lo en un poderós i fix primer pla. Un dels trets que més i millor caracteritza l'obra d'Ausiàs March i la separa al mateix temps de predecessors i contemporanis, és justament aquesta presència aclaparadora del jo, protagonista gairebé únic dels poemes. Resulten contundentment clars els resultats exposats per Hauf sobre el lèxic d'Ausiàs March on les formes de la primera persona superen amb abassegador escreix qualsevol altre terme. Es fa inqüestionable que la de March és una obra bastida en els terrenys del jo.

I no certament un jo qualsevol. De bon principi, el lector és avesat a heure-se-les amb un personatge que es complau a presentar-se com a únic, privilegiat, inoït. Que, per referir-s'hi, necessita un desplegament retòric ample i compacte, que no tem comparar-se a Déu –Així com Déu... jo (V, 9-24)–; a qui li cal historiar-se llargament (II, 1-13), val a dir demostrar la riquesa i potencialitat d'aquest jo que prorromp en el panorama líric català per apropiar-se'l; i que combat presents i absents en nom de la gran novetat que el seu cas representa, tan gran i extrema que l'experiència acumulada no serveix:

Per mal de mi romp sos costums Amor
e fa mentir los qui d'ell han escrit;
esperiment en mi és defalllit:
Amor desdiu ser en tal cas senyor. (XV, 13-16)

Callen aquells que d'Amor han parlat
e dels passats deliu tots lurs escrits. (XXII, 1-2)

Hohiu, hohiu, tots los qui bé amats
e planyeu mi si deig ésser plangut
e puys veheu si és tal cas vengut
en los presents ne·n los qui són passats. (XIX, 1-4)

Naip del segle XV.

I que, a més a més, impedint al lector tota placidesa, l'incita –en una provocació sobre la qual caldria reflexionar a fons– a reconèixer-se en els poemes, a llegir-los com a seus, a ser el seu «semblant».

Tot això, encara, des d'una òptica que és doble: d'una banda, reflexió doctrinal, traslladant sobre el lector el pes d'un esforç intel·lectual i moral de diversa procedència, però amb ambició d'alta volada, servit en un llenguatge dur i feixuc, que convenç el lector que March no pot ser llegit amb la mateixa lleugeresa que els altres lírics. Per primera vegada en la història d'aquest lector, i en l'espai occitano-català, hi ha un trobador que l'absorbeix, que el vincula només a ell sense pèrdues de tensió, per petites que siguin. Però per l'altra, March assegura que les seves meditacions trasllueixen –perquè en parteixen o hi volen revertir– una experiència viscuda, principi de tota versemblança autobiogràfica, com recordava Zumthor. March afirma que la seva fa estremir. El seu semblant hauria de notar sensacions del mateix tast. Aquest lector, a qui la generació anterior havia confirmat essencialment en un lloc força confortable, havia de veure's sobtadament sacsejat, abocat a una forta sotregada.

Garantida, de ben segur, pel fet que qui protagonitza els poemes, aquell que de manera tan rotunda diu jo, es mou en un món agressiu, farcit de personatges desgraciats, i ell mateix en primer terme, on la natura nega tot recer, i on ell descriu des d'aquesta primera persona tan impactantment autosubratllada, al més sovint una experiència del mal.

Sembla natural aleshores suposar que, endut per la seva capacitat de convenciment el lector restés commogut, i suposés en March l'infeliç protagonista d'un destí tràgic. No dubto que la idea no satisfés les expectatives de March –al capdavall enfortia la moralitat de les seves cobles–, com tampoc no dubto que hagi tingut una llarga pervivència que es demostra en el fet que tots els seus estudiosos hagin acceptat sense gaires inconvenients, justament a partir d'aquest viure amargós -que no, per exemple, a partir de la seva consideració com a gap autoirònic- una comprensió rígida i literal d'un vers com aquell que confirma, en un context d'extremitud ultrada, aquesta identificació, proclamant: «yo só aquest que·m dich Ausiàs March».

Hom s'ensuma, però, que davant d'una aparició tan calamitosa alguns pogueren decidir de prendre precaucions. Corella diluint en el si d'una prosa d'aspiracions morals més cautes algunes de les seves marques expressives,

"Sant Jordi i el drac", de Paolo Ucello (National Gallery, Londres).

com, per exemple, a *La tragèdia de Caldesa,* i encara en d'altres llocs, com ha explicat Lola Badia i recentment Stefano M. Cingolani. La utilització de certs versos en contextos irònics del Tirant suggereix, per altra banda, que el seu cunyat llançava un esguard incrèdul sobre la dimensió vital de les asseveracions esqueixades de March. Sentenciant que la dona es mou amb "poch seny", mentre és "plena de vent", sembla clar que Jaume Roig feia alguna cosa més que afegir un altre estirabot antifeminista al Spill. Sense oblidar que entre les primeres imitacions de March, en un incontestable pastitx, algú com Joan Ferrandis d'Herèdia, lamentava la dissort amorosa "al modo de Ausias March", començant amb un "Amor no·s pot clamar de mi en res", i acabant amb tan espectacular contundència:

> Y axí hu cull trist, fadat de males fades
> com de noguer lo fruit a bastonades.

"Sant Sebastià", de Giovanni Boltraffio (L'Ermitage, Sant Petersburg).

Com sigui, la imatge que va unida a una experiència ultrada dominada pel mal és encara avui la que en un nivell força general predomina, sostenint-li la condició de ser el més alt i més extrem amador, i també el més «modern»: val a dir, el que millor connecta amb les diferents tendències que del romanticisme ençà concedeixen un espai central a l'individu. I "modern" també en el sentit que li reconeix Costanzo Di Girolamo, en tant que rupturista respecte dels seus predecessors.

A ningú no escapa que en una perspectiva moral, la exemplificació de les vivències i dels conceptes, és més eficaç des del dolor i el combat que des de la placidesa. Tanmateix, hi ha alguns poemes, potser fóra millor dir alguns versos de March, pocs, en què l'objecte fonamental és el d'expressar l'obtenció d'una mena d'ataraxia, representada per la conquesta teòrica i vivencial de totes les aspiracions fins aleshores perseguides.

Per no allargar-me en paraules trio com a prou significatiu el poema cinquanta-sis. March hi manifesta el contentament d'amor segons el contacte lliure de les voluntats no empresonades per cap constricció d'ordre carnal ni mundà. Considera que això és tan excepcional que «sol en nós dos Amor se manifesta, / e nós vivents, no li fallirà casa», per la qual cosa «Lo meu delit no cap en nulla testa, / ne pot muntar ma glòria·n pus alt signe». Tant de benestar, tanta satisfacció, només té un límit –tènue– en un horitzó ample i net: la durabilitat. Una amenaça no activa, potencial, al seu delit fins ara durable, l'únic al món que n'és, que es fixa en l'orbetat de fortuna. Un element extern, que pel fet de ser-ho reforça la idea d'un March interiorment serè, en un context advers, com han remarcat en lectures distintes, Xavier Dilla i Tomàs Martínez, fixant-se en els poemes circumdants, i empenyent la lectura cap al to amenaçador, tot i que sempre potencial, de la tornada.

L'explicació d'aquest goig, en el seu doble nivell moral i vital es condensa a la quarta estrofa (vv. 25-32):

> Tot simplament e sens dolor alguna
> visch en delit ab ma voluntat solta,
> que lo cor fosch qui la tenia·nbolta,
> clar posseech, fent-me lum sol e luna;
> e no·y veig àls que pur·amor entrega
> sí transportant en la person·amada;
> res no·m defall a vida contentada,
> la mà de Déu a mi res no denega.

S'ha de reconèixer que es fa difícil d'ensopegar amb un altre fragment que ens proporcioni una afirmació semblant de tan pacífica harmonia. Res no defall a vida contentada significa en el context del poema la possessió de tot allò que en la construcció teòrica sobre l'amor continguda sobretot en els poemes que duen el senyal «Lir entre carts» assenyalava com a fites. Així doncs, no només descriu el cessament d'antics conflictes amb Déu, amb la carn, amb el món, amb la dona, i no solament assegura la pacificació de les passions de l'ànima i l'obtenció d'una plenitud exigent, sinó que ho fa segons el sedàs conceptual que ha anat esbossat particularment al llarg d'aquest cicle.

Els sants Abdó i Senent. Taula central d'un retaule dels camperols, en Santa Maria d'Egara, *ca.* 1459-1460, Terrassa.

La desaparició del dolor cal entendre-la com la superació, com la victòria en el si d'un recorregut de caire ascètic que implica confrontació i lluita d'entitats contraposades, sobre la desesperació de no aconseguir la virtut. Això comporta l'anul·lació de passions com la tristesa i la ira i dels poders de la carn i, en canvi, significa que finalment ha arribat a fer-se seva una vivència de l'amor en la puresa. D'aspirar al bé absolut sense mescles ni ombres, sense rastre de pecat, només des de la pròpia bondat, i, a més, de fer-ho en un moviment espontani, de primer moviment, per dir-ho en termes escolàstics.

S'observi també que la dama –la figura destinatària de tota aquesta construcció intel·lectual–, sobre la qual havia llançat greus acusacions extensibles a la incapacitat general de la «femenil condició», és ací un element que no desmenteix, ans al contrari, la possibilitat de realització del seu disseny amorós i moral.

La dama, doncs, sembla comprendre, i potser per primer cop, respondre positivament a les demandes marquianes. Déu, d'altra banda, que en tants poemes era assenyalat com aquell que havia reservat per a March un fat cruel, singularitzant-lo entre els dissortats, ara és qui, per contra, li atorga el privilegi de ser l'únic a gaudir d'una experiència amorosa lliure d'entrebancs i tan perfecta que plau a Déu. En darrer terme, perquè aquesta nova mena d'amor és de la mateixa naturalesa i es regeix per les mateixes lleis que l'amor amb que Déu distingeix els homes. És a través d'aquest tast de l'amor diví que s'obté una saviesa –la sapiència– a la qual no poden accedir els límits humans:

> Als naturals no par que fer-se pusquen
> molts dels secrets que la deytat s'estoja,
> que revel·lats són stats a molts martres,
> no tan suptils com los ignorants y aptes.
> així primors Amor a mi revel·la,
> tals que·ls sabents no basten a compendre (XVIII, 49-54)

Mentre els "naturals" no poden accedir als "secrets" que la "deïtat estoja", els màrtirs, no tan sabents i, encara "los hòmens lechs que per Amor s'encenen/ en fets divins, ab infusa sciença/ divinal és lur gran intel·ligència" (LXXXVII, 321-323).

March, tan racional, recorre, doncs, per exigència de construcció teòrica a la defensa de la docta ignorància, sobre la qual, per cert, Nicolau de Cusa redactava unes pàgines importantíssimes més o menys per aquells mateixos anys.

El punt culminant d'aquest sentiment amorós que persegueix la transcendència es

troba en la idea de «transport». Com ja va fer notar Pere Ramírez i Molas aquesta és una idea de clar rerafons místic, i que apareixeria, segons ell, en les obres de maduresa. Transportar-se en la persona amada implica sortir de si, deixar de ser, «desésser», per dir-ho amb March, renunciant a la possessió de si, per ser en un altre.

> Per molt amar en altre mi tresport
> sí qu·ésser pens tot la person·aquella

havia dit al poema LIV, 21-22.

March, doncs, trasllada al camp profà una experiència en origen religiosa, pròpia d'aquells qui cercàven el contacte i la fusió de l'home amb Déu el qual implica l'accés al summe bé i a la summa saviesa. És, com és obvi, la màxima experiència pensable en la seva intensitat i en les seves conseqüències, i culturalment significa un allunyament radical respecte dels nivells en què s'havia mogut la tradició lírica des dels seus principis trobadorescos.

Tothom sap i la lectura dels místics –els únics capaços de referir-se a aquest trànsit– ho confirma, que el «transport» és una experiència de l'inefable. Difícil, si no impossible de transmetre. La pèrdua de si que dóna, però, plenitud de vida, l'exterminació de la consciència que omple de seny, se solen expressar apel·lant al silenci, a la impossibilitat de dir, en un marc tanmateix altament metafòric.

Debades cercaríem, però, enlloc de l'obra marquiana el sorgiment d'aquest llenguatge i, doncs, la plasmació d'una experiència tan ultrada. March tothora segueix fidel a un sistema expositiu que com més va més tendeix a l'aspror i al despullament figural que no pas al desbordament d'un llenguatge suggeridor de l'inefable.

I així i tot, el jo que assegura viure semblant aventura es manifesta amb la mateixa força i contudència que aquell que se sent tan maltractat com incomprès i profundament infeliç. La qual cosa incita, també en aquest cas, a formular una ombra de dubte sobre la versemblança autobiogràfica del que s'explica, i, doncs, a mantenir oberta la interrogació sobre l'entitat del jo que personifica aquesta aventura feliç.

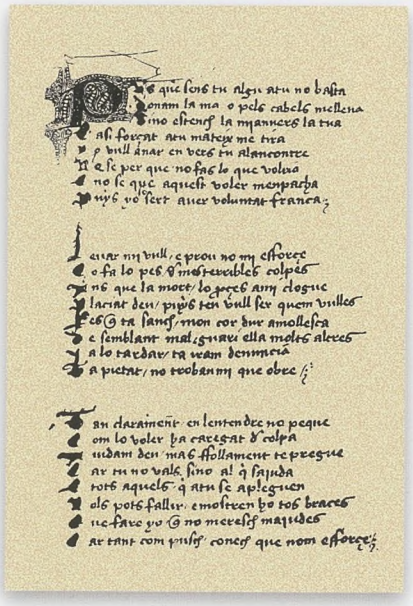

Les tres primeres estrofes del Cant Espiritual, d'Ausiàs March. Del *Cançoner Català de la Universitat de Saragossa*, f. 243r.

Entrada dels dos partits en lliça en un torneig; enmig, hi ha el cavaller d'honor. Miniatura d'un ms. francés del segle XVI del *Llibre dels torneigs*, de René d'Anjou (Bibliothèque Nationale, París).

Sobre March no podem fer caure de cap manera les sospites, ara renovades, que han acompanyat la figura de François Villon, un altre poderós jo, contrapunt de Carles d'Orleans, que acumula també una llarga experiència del mal. Però tampoc no sembla oportú, després del que hem vist, de creure tot el contrari, o sia, que el jo dels poemes correspon fil per randa al personatge històric Ausiàs March.

De fet, la base de la poesia marquiana és lírica, i, per tant, li és impossible de prescindir de les marques de primera persona. En aquest terreny, però, el que diferencia del tot el jo de March és que no adopta cap dels rols que la tradició havia previst per al protagonista masculí dels poemes d'amor, i que quan n'utilitza els tòpics els tracta de tal manera que es fa senzill de percebre que la seva proposta vol anar per un altre camí, de manera que difícilment li escau l'etiqueta de trobador endarrerit. La qual cosa fa que, necessàriament, el lector el senti més a prop del seu moment històric que qualsevol altre predecessor, que sembla així condemnat a habitar en una nebulosa fora del temps. Amb la conseqüència, també inevitable, de deixar aquesta ucronia absolutament fixada en una precisa zona cronològica: aquella en què encara era operativa l'herència dels trobadors i els trobadors mateixos. La individualitat de la poesia de March és, doncs, fora de tot dubte. La seva estratègia retòrica aconsegueix plenament d'aïllar-la en el seu àmbit literari.

"Sant Julià", de Pere Espallargues (Museu Nacional de Catalunya, Barcelona).

Ara bé, al mateix temps, convé recordar que després de segles de conreu d'aquesta lírica hom s'havia acostumat al fet que el jo que la transitava –generalment malanant-hi– no era singular sinó més aviat col·lectiu, car responia a una idea pròpiament objectiva de manera que tothom hi podia reconèixer no només una inequívoca figura cultural –la de l'amant cortès, fet de qualitats laiques-, sinó també una imatge que no identificava necessàriament ningú en concret, i que, per tant, poeta i oïdor podien compartir sense majors exigències. I que era subjecte d'uns processos anímics que, en expressar-se a més sota el prisma d'una convenció, per més que es referissin al més íntim i privat, mai no abandonaven la seva condició objectiva ni podien ser sentits com a definitivament singulars i subjectius, val a dir identificadors d'un personatge històric. Ausiàs March més que alterar el seu estatus i inclinar-lo cap a una dimensió biogràfica, el que fa és cridar l'atenció, i amb energia, sobre la seva qualitat diferent, perquè són diferents – no estranys, ni nous en si, sinó altres- els materials que conformen el seu jo.

A això hem d'afegir-hi el fet fonamental que la reflexió del March en tots els seus poemes es vol moral, i que tendeix inevitablement a veure en el jo el territori en el qual es desenvolupen en lluita constant entitats abstractes –el desig, la tristesa, l'angoixa, la ira, el pecat– que el projecten cap a una comprensió universal. Com que totes aquestes entitats duen aparellada una simptomatologia psíquica i física –i és ací on intervé el coneixement mèdic, per on a major "tecnificació" major versemblança-, el jo no pot fer sinó recollir aquests aspectes que complementen les manifestacions del jo i que contribueixen a fer més sòlida la seva credibilitat, sense perdre en cap moment el seu caràcter exemplificador i universal. Aquest doble moviment, però, serveix per fer més forta també la que potser sigui la seva finalitat principal: la validesa del missatge doctrinal. D'un missatge doctrinal que necessita encara, ni que sigui funcionalment, instrumentalment, parlar d'amor.

A March, doncs, allunyada tota temptació romàntica, val a dir tota creença autobiogràfica en sentit estricte, però també tota clau de lectura que no tingui suficientment en compte que el seu referent major és un cos de pensament dominat per l'escolàstica, que és el que ordena els altres camps del saber, l'únic que li podia ser exigible, en un terreny on estètica i moral coincidirien, seria un cert grau d'identificació, o sia de compromís amb els rigors que el jo exemplificaria. I que aïllaria l'única cosa que podria ser, en tant que diferent, "subjectiva": l'estil: un poetar aspre, subtil i en vulgar. Segur identificador d'un únic jo que, com la mateixa experiència es crearia alhora que el poema, i que es re-crearia també en el moment de la lectura. I és per aquesta igualtat que podríem demanar a March el mateix que ell exigia al seu lector, i valorar-ne així les seves clamors.

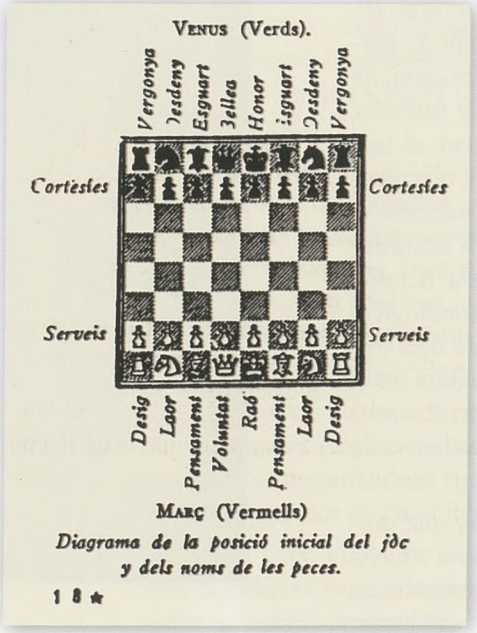

Francesc de Castellví, Narcís Vinyoles i Bernat Fenollar, *Escacs d'Amor.*